

ÁLLANDÓSÁG ÉS VÁLTOZÁS
A Magyar Szemle körkérdése IX.

A RENDSZERVÁLTÁS
KÜLGAZDASÁGI ÉS
KÜLPOLITIKAI DILEMMÁI*

ANTALL JÓZSEF 1990. JÚNIUSÁBAN JÁRT ELŐSZÖR miniszterelnöki minőségben Brüsszelben, és BANGEMANN, a Bizottság alelnöke is fogadta? MÁDL FERENCCEL és velem együtt. A beszélgetés végén Bangemann azt tanácsolta, hogy azonnal adjuk be az Európai Közösséghez a csatlakozási kérelmünket. Már aznap délután nagyon élénk vita zajlott le köztünk arról, hogy mit tegyünk, és végül az maradt az uralkodó álláspont, hogy tartsuk magunkat az — egyébként szintén aznap átadott — memorandumunk szövegéhez, amely egy kétlépcsős csatlakozási folyamatot irányzott elő. Első lépésőnek a társulást tekintette, és azt úgy fogta föl, mint egy átmeneti szakaszt, amely azután a teljes jogú tagsághoz vezet.

Azóta is többször eszembe jutott ez a vita, mert igazolta, hogy bizonyos helyzetekben szükség van bátor gondolkodásra, és szükség van látomásokra is. Amikor ez a beszélgetés lezajlott, Magyarország még tagja volt a Varsói Szerződésnek és a KGST-nek, területén még körülbelül hatvan-hetvenezer szovjet katona állomásozott, és egyáltalán nem volt bizonyos, mi lesz a szovjet birodalom sorsa, mi lesz azoknak az országoknak a sorsa, amelyek ehhez a birodalomhoz tartoznak?

A külgazdasági és a külpolitikai dilemmák egymással szorosan összefüggnek, egymástól nem különíthetők el. A külgazdaság objektív gazdasági szükségszerűségei és kényszerűségei mindig hordoznak külpolitikai tartalmat, dimenziót is.

Ami a dilemmákat illeti, az elsőt úgy fogalmaznám meg, hogy a *birodalom dilemmája*. A rendszerváltozás egyik alapvető kérdése volt, hogy mi lesz a birodalommal, még pontosabban: mit tegyünk mi ezzel a birodalommal? Kiváljunk a birodalomból, vagy pedig megvárjuk annak összeomlását? Az összeomlás látható volt előre, de az nem, hogy mikor következik be a teljes összeomlás. Tehát válaszolni kellett arra a kérdésre, hogy kiválunk-e, vagy pedig kivárunk?

* A Friedrich-Naumann Alapítvány *50 év béke — 5 év demokrácia* című konferenciáján, 1995. március 24-én elhangzott előadás nyomán.

A rendszerváltozás időpontját nehéz meghatározni, valószínűleg a különböző elemek, különböző dimenziók tekintetében több időpontról kell beszélni. Például a teljes szólásszabadságnak bekövetkezését 1989. június 16-tól, ORBÁN VIKTOR beszédétől számítom. De már az alkotmányos rendszer átalakításának több fontos állomása van, azt nem lehet egyetlenegy időponthoz fűzni, a gazdasági rendszerváltozás pedig önmagában egy hosszabb folyamat. Több szakaszban valósult meg a külgazdasági és a külpolitikai rendszerváltozás is.

VISSZATÉRVE A BIRODALOM DILEMMÁJÁRA, világos volt, hogy mind a kiválás, mind a kiválás igen nagy kockázatot rejt magában. Egy rossz döntésnek beláthatatlan következményei lehetettek volna, hiszen a birodalmak felbomlása mindig óriási kockázatokkal járnak. HANS BECK nagykövet írt erről egy érdekes tanulmányt, amelyben összehasonlította az oszmán birodalom és az osztrák-magyar birodalom felbomlását az 1989-1990-es változásokkal. Egy hatalmas birodalom felbomlásának voltunk tanúi, a birodalmak felbomlását pedig általában vagy háborúk váltották ki, vagy háborúk követték. Korántsem volt tehát absztrakció a veszély, amellyel akkor a magyar államférfiak is szembesültek.

Ami a KGST-t illeti, sokat beszélünk erről, rengeteg hamis kép jelent meg a köztudatban. Tartok tőle, hogy az ezáltal kialakult hamis tudat árát hosszú ideig kell még fizetnünk.

Gyakorta összekevertük a KGST-t, mint szervezetet és a KGST-t, mint a tagállamai közötti kereskedelmi rendszert. A kettő egymással összefüggő, de két különböző dolog. Ami magát a kereskedelmi rendszert illeti, világos volt már 1988 óta, hogy a KGST voltaképpen nem más, mint egy hatalmas izolációs kísérlet. Hatalmas kísérlet arra, hogy elszigetelje egyrészt a KGST tagállamait a világtól, és ugyanakkor arra is, hogy elszigetelje a tagállamokat egymástól is, kivéve a Szovjetuniót. Rendkívüli eredményeket ért el a KGST ez utóbbi területen, tudniillik sikerült a közép- és kelet-európai országok gazdaságát egymástól olyan mértékig elválasztania, elzárnia, olyan mértékben lerombolnia, illetve mesterségesse tennie és eltorzítania a korábban kétségkívül nem tökéletesen, de azért mégiscsak működő természetes kereskedelmi áramlatokat, hogy ezeknek voltaképpen nem a lerombolása merült fel 1989-1990-ben, hanem az újjáépítése, az ismételt megteremtése. Ehhez persze meg kellett szabadulni a KGST kereskedelmi rendszerétől.

Ezt a helyes döntést NÉMETH MIKLÓS kormánya hozta meg, 1990 januárjában, amikor — viszonylag hosszú szakértői előkészítés és vita után — megszületett az elhatározás, hogy a Szovjetunióval megszüntetjük a KGST kereskedelmi rendszert. A döntés lényege, hogy hosszútávú kereskedelmi rendszert, megállapodásokat kötünk, éves jegyzőkönyveket írunk alá, és a fizetés úgynevezett transzferábilis rubelben történik, amely — mint tudjuk — sem transzferábilis, sem rubel nem volt. Létezett egy kétoldalú klíring elszámolási egység, amelyet a felek arra használtak fel, hogy az előre meghatározott

áruszállításaikat ebben a klíring elszámolási egységben elszámolják, fizetés nélkül. Ezt a rendszert minden körülmények között meg kellett szüntetni. Fölmerült a kérdés, hogy ez mennyibe fog kerülni? Az előzetes számítások szerint jelentős cserearány-romlás következett volna be, amely nagyságrendjének tekintetében a szakértők eltérően vélekedtek.

Nem ez lett a következmény, hanem a forgalom csökkent: nem szűnt meg, mint egyesek mondták, de radikálisan csökkent. És nem azért, mert megszüntettük a rendszert, hanem azért, mert időközben bekövetkezett a gazdaságok, illetve mindenekelőtt az akkori Szovjetunió gazdaságának összeomlása. Tehát eltűnt a piac, legalábbis a fizetőképes piac.

A KGST egyébként nemcsak az elszigetelésnek volt az eszköze, hanem a gazdasági elmaradottság tartósításáé is. Azt hiszem, ma már közismert, de igen sokszor elfelejtkezünk róla, amikor olyan egyszerűsítések jelentek, jelennek meg, hogy kivonultunk a keleti piacokról. Azért veszélyesek ezek a képzetek, mert azt az ábrándot kelthetik, hogy újabb nagyarányú állami beavatkozással, államközi szerződésekkel lehetséges kereskedelmet teremteni, elfelejtkezve arról, hogy az orosz gazdasági rendszer reformja ma már bizonyos területeken — például a belső konvertibilitás terén — voltaképpen megelőzi a magyart. Tehát az állami rásegítésben, az állami kereskedelem megteremtésében való bizakodás hamis, a múltbéli emlékekre épülő téves ábránd, amely sehova nem vezet.

DE TÉRJÜNK VISSZA A RENDSZERVÁLTOZÁSRA. A magyar kül gazdasági és külpolitikai diplomácia nagyon határozottan, a döntő pillanatban állást foglalt amellett, hogy a KGST-nek — azt követően, hogy megszüntettük a kereskedelmi rendszert a KGST tagállamai között — mint szervezetnek is meg kell szűnnie. Éspedig utódszervezet nélkül kell megszűnnie. Úgy véltük, hogy semmifajta kontinuitásra, semmifajta konzultatív információs és hasonló funkciókat betöltő utódszervezetre nincsen szükség. Ezt az álláspontot követték az akkor hozzánk legközelebb álló közép-európai országok vezetői, elsősorban a lengyel és az egykori csehszlovák vezetők is, és a közös stratégiai döntés koordináltan, egyszersmind egyeztetve született meg.

Ami a Varsói Szerződést illeti, különösen nagy volt annak a jelentősége, hogy a közép-európai országok a Varsói Szerződéstől való megszabadulásukra irányuló lépéseiket milyen időrendben teszi meg, milyen stratégiát választanak: a kilépés stratégiáját választják-e, vagy pedig közreműködnek, együttműködnek abban, hogy maga az egész szervezet, maga az egész építmény megszűnjön? Végül is a kettő egymást kiegészítve, egymást elősegítve történt. Először sikerült a katonai szervezetet megszüntetni, majd ezt követően a politikai szervezetet is. Látványos kilépési aktusra nem volt szükség, de azért a kilépés, mint lehetőség kétségkívül jelentősen közrejátszott abban, hogy végül a Varsói Szerződés is fájdalommentesen és különösebb veszteségek nélkül múlt ki, a közép-európai

forradalmak eltiprásának rossz emlékéen és súlyos, ma is ható következményein kívül semmit sem hagyva maga után.

Az első nagy dilemmára, tehát a birodalom dilemmájára Magyarország helyes választ adott. Ez az ország sorsát alapvetően meghatározta. Ha e téren helytelen lépésre került volna sor, és rossz választ adunk az időzítés kérdéseire, súlyos katasztrófát idézhettünk volna elő.

A második dilemma összefüggött az elsővel. Ez a *szomszédság dilemmája* volt. A birodalom bomlóban volt, és minden birodalom bomlása esetén elkerülhetetlenül felvillan a határok mozdulásának a kérdése. Ez nem közép-európai specifikum, hanem alapvető történelmi törvényszerűség. Válaszolni kellett arra a kérdésre, hogy a két út közül: a szomszédos országokkal való együttműködés, a történelmi kibékülés, a megegyezés újja és a konfrontáció útja közül melyiket választjuk.

VILÁGOS, HOGY HA PÉLDÁUL A HATÁRREVÍZIÓ KÉRDÉSÉT FELVETJÜK, ez egyértelműen a konfrontáció útjának a választását jelenti. Más országok hasonló helyzetben, akár a közelmúltban is, ezt választották, tragikus következményekkel. A rendszerváltozás kormányainak és mindenekelőtt Antall József kormányának egyértelmű, határozott álláspontja az volt, hogy a második utat, tehát a konfrontáció útját elutasítja. Egy pillanatra sem vette fontolóra, még mint lehetőséget sem; mivel tisztában volt azzal, hogy ez az ország ebben a században már nem tud további katasztrófákat elviselni. Egyértelmű volt tehát, hogy bármiféle, akárcsak intellektuális, elméleti játék a konfrontációs politikával elfogadhatatlan, elképzelhetetlen. Mi történt ehelyett? A birodalom részét alkotó országok egymásnak kezet nyújtottak, és szorosán együttműködtek egymással magának a birodalomnak a lebontásában. Ez volt az egyik része az együttműködésnek, de nem csak ebből állott. Tévedés lenne azt hinni, hogy a visegrádi országok együttműködését kizárólag külső tényezők, így Brüsszel és Moszkva idézték elő. Kétségkívül fontos szerepet játszottak benne, de volt egy belső, immanens együttműködési igény is, tudniillik létezett már egy közép-európai gondolat, amit a közép-európai értelmiség az elmúlt évtizedekben részben ébren tartott, részben életre keltett, reanimált, és a hivatalos politikának abban állott a feladata, hogy ezt a közép-európai gondolatot, mint történelmi, kulturális, lelki realitást, önazonosságot átvigye a politikai és a gazdaság területére, ezt mintegy politikai és gazdasági realitássá alakítsa. Lényegében Visegrád a közép-európai gondolatnak a reális világába való átfordítási kísérlete.

Visegrád — ha ma tetszhalott is — nem múlt el nyomtalanul. Hagyott egy szabadkereskedelmi megállapodást, amely működik, még akkor is, ha eddig már szinte minden visegrádi tagállam bevezette az importpótlékot. Mi viszonylag a végén jártunk ennek a sornak, de mi is megtettük ezt a lépést. A politikai együttműködés eredményeit ne feledjük: emlékezzünk vissza a krakkói csúcstalálkozóra, ahol éppen az euroatlanti politikával kapcsolatban egyeztetést határoztak el a felek. Kétségtelen, hogy azóta változások következtek be,

olyan változások, amelyeket nagyon fájlalunk. Nem rajtunk, nem a magyar külpolitikán múltott, hogy Visegrád végül is, legalábbis ezzel a névvel és ebben a formában nem tud tovább fejlődni, feltehetőleg komolyan számolni vele, legalábbis egyelőre, nem lehet.

A lényege azonban meglepő: a közép-európai országok és ezen belül a közép-európai államférfiak rövid időn belül meg tudták teremteni az együttműködés magas szintjét. Megdöbbentő volt az a gyorsaság, ahogy egyrészt reagáltak a külső körülményekre, másrészt egyeztetni tudták az álláspontjaikat. Volt néhány kulcsfontosságú pillanat, amikor villámgyors és eredményes egyeztetésre került sor a magyar miniszterelnök és a lengyel elnök között. Ez történt például 1991-ben, a KGST utódszervezet nélküli megszűnésével kapcsolatban. Világossá vált, hogy mindenfajta utódszervezet elfogadhatatlan számunkra, s az egyeztetés nyomán ez az álláspont visegrádi szintre emelkedett. Ezzel egyértelművé vált, hogy lehetetlen utódszervezetről beszélni. Nyilvánvaló, hogy ennek a dolognak nagy jelentősége volt euroatlanti politikánk szempontjából is.

A MI A HARMADIK DILEMMÁT ILLETI, az éppen az Európa- illetve euroatlanti politikánk kérdése. Kétségtől ez volt a legegyszerűbb: itt nem az alapkérdésben kellett dönteni, hiszen az euroatlanti betagozódás tekintetében nem voltak valódi választási lehetőségeink. Evidencia volt a magyar politikai vezetés és a magyar közvélemény számára, hogy ez a követendő út. De azért voltak eldöntendő kérdések, amelyek az euroatlanti politikával függtek össze, és amelyeket meg kellett válaszolni.

Az egyik kérdés éppen az volt, hogy egy radikális, türelmetlen megközelítést válasszunk-e, vagy legyünk rugalmasak, megértőek, várjunk ki? Ez többek között érintette a csatlakozási kérelem beadásának időzítését is. Érintette az Európai Közösséggel folytatott társulási tárgyalások egész menetét, az azokkal kapcsolatos stratégiát. Ne felejtjük el, hogy amikor 1990 őszén a társulási megállapodás tárgyalásai elindultak, a két tárgyaló fél közül csak nekünk volt világos stratégiánk. Mi tudtuk, mit akarunk, mi meg is mondtuk, mit akarunk. Mi egyértelműen leszögeztük, hogy az Európai Közösség teljes jogú tagja kívánunk lenni, a lehető legrövidebb időn belül, a feltételek megteremtése mellett. Világossá tettük, hogy a társulási megállapodást átmeneti szakasznak tekintjük, amelynek a legfontosabb funkciója, hogy eszközként segítse, mozdítsa elő a cél, tehát a teljes jogú tagság elérését.

A másik oldal stratégiája korántsem volt ilyen egyértelmű. E stratégia ugyanis csak évek alatt, fokozatosan alakult ki, és vett végül is egyértelműen pozitív irányt 1993 júniusában, az EU csúcstalálkozóval Koppenhágában és az azt követő fejleményekkel, mindennek előtt Essennel. De 1990 őszén ezt még nem láthattuk előre bizonyossággal. Az Európai Közösség akkori döntéshozói is eltérő álláspontokat képviseltek a tekintetben, hogy a társulási megállapodás vajon valóban egy előkészítő szakasza-e a tagságnak, eszköze-e egy később elérendő célnak, vagy pedig önmagában a cél, azaz nem eszkö-

ze, hanem pótléka a tagságnak — amint az Törökország esetében oly régóta fennáll. Ez a kérdés világos EK-stratégia hiányában nem kapott egyértelmű választ, és maga a brüsszeli stratégia inkább az eseményekre történő reagálással, mintegy reaktív módon alakult ki, fokozatosan elérve végül is a pozitív végkifejletet. Látnunk kellett, hogy itt jelentős bizonytalansággal állunk szemben és kétséges, hogy türelmetlenségünk eredményre vezet. Ugyanakkor fennállt a veszély, hogy a halogató és kiváráó álláspont elfogadásával, a saját stratégiai célunkról való lemondás képzetét kelthetjük.

Egy másik dilemma az volt — inkább látszatzdilemma, de mindenesetre kérdésként merült fel —, hogy Európa vagy Amerika? A magyar miniszterelnök álláspontja itt is nagyon világos volt, és ma is meghatározó. Egyértelműen leszögezte, hogy Európát és Amerikát együtt kell kezelni. Ő volt az, aki a kezdet kezdetétől hitt az atlanti gondolatban, hitt az atlanti együttműködés tartósságában és hitt az atlanti közösség jövőjében. Egy pillanatig sem volt számára kétséges, hogy az amerikai jelenlét Európában változatlanul szükséges. Ezzel ezt az Európa versus Amerika dilemmát már keletkezése pillanatában megoldotta; nem sétáltunk bele a kelepcebe, melyet egy ilyen típusú vita jelentett volna.

A kezdet kezdetétől világossá tettük, hogy számunkra az euroatlanti betagozódás, beilleszkedés egyszerre, együtt szükséges; egyszerre vannak biztonságpolitikai, védelmi politikai s egyszersmind gazdasági, kereskedelempolitikai igényeink; és az egész egységet alkot, nem választható különböző elemekre, nem hasítható szeletekre, nem elégíthető ki egyik a másik nélkül, és fordítva. Ezt is jelentette az akkor megteremtett euroatlanti politikánk.

Én úgy látom, e három nagy kérdésre, a birodalom dilemmájára, a szomszédság dilemmájára és, az euroatlanti politika dilemmájára a magyar politika ebben az 1990-1994-es, döntő történelmi időszakban helyes választ adott. Tévedései, gazdaságpolitikai nehézségei mellett az alapvető stratégiai kérdésekre helyesen válaszolt. Ezek a válaszok pedig az egész ország, az egész nemzet jövője szempontjából sorsdöntőek. Az elsődleges kérdés most az: minek tulajdonítható, hogy ezúttal — talán évszázadok óta először — sikerült ezekben a sorskérdésekben a nagy kockázatokat, a nagy veszélyeket elkerülni, és alapvetően helyes választ adni.

Két ok is létezik az én elgondolásomban. Az egyik az, hogy a rendszerváltozás 1989-ben az egyetértés jegyében indult, és az alapvető stratégiai kérdésekben a magyar politikai élet szinte valamennyi tényezője hasonló álláspontot képviselt. Ez a nagy történelmi pillanatokra jellemző, kivételes, rövid ideig tartó nemzeti egység, konszenzus tette mindenekelőtt lehetővé, hogy a legfontosabb stratégiai kérdésekre sikerült helyes választ adni. Ezt az elsősorban külső kérdésekre vonatkozó egyetértést persze fokozatosan kezdték ki a belülről jövő, belpolitikai természetű nézetletérések, feszültségek, hisztériák. Ahogy a korábban elfojtott energiák fokozatosan a felszínre bukkantak és sajátos módon nem szinergikusan működtek,

hanem egyre inkább egymásnak feszültek, egymást kioltották, úgy csökkent a külső stratégia egysége is. Az egymásnak feszülés kétségkívül nagyon sok veszteséget okozott, rengeteg időt, erőforrásokat veszítettünk, és főleg bizalmat és hitet veszítettünk. És talán ez a legnagyobb baj.

AMÍG EZ A HELYZET FENNÁLL, csekély az esély, hogy vissza tudjuk nyerni a konszenzuson épülő szinergikus helyzetet, amely a külgazdaság és a külpolitika terén a rendszerváltás első éveit jellemezte. A helyes döntések meghozatalának azonban volt egy másik oka is. Ezt a második okot én Antall Józsefben látom. Ő volt az a személyiség, aki a romlott évtizedek egymást követő tétova generációi számára egyfajta tartást és hitet adott. Ő volt az, aki egyszerre tudott gondolkodni Magyarországon és egy egységes Európában. Nagyon határozott, egyértelmű és elkötelezett hazafiságban gondolkodott, és ezt össze tudta kapcsolni az európaisággal. Ezek döntő tényezők voltak. Ha az ő személyisége nem jelent volna meg államférfiként ezekben a sorsdöntő években, akkor lehetséges — nem biztos, de lehetséges —, hogy ezekre a nagy stratégiai kérdésekre nem adtuk volna meg a helyes választ. Szokták emlegetni, hogy volt ADENAUERÜNK, de nem volt ERHARDUNK (van persze, aki szerint a gazdaságban inkább az volt a gond, hogy nem egy, hanem több Erhardunk is volt). A lényeg azonban az, hogy a döntő pillanatokban volt politikai stratégiánk, aki hozzájárult azoknak az alapvető feltételeknek a megteremtéséhez, amelyek a gazdaság fellendítésére is adnak — még vagy majd — esélyt.

Nagy kérdés, hogy milyen lesz a folytatás? A folytatás kulcsa az, hogy megfogalmazzuk azokat a dilemmákat, amelyek jelenleg adóttak, és ezekre kell helyes választ adni. Lehet, hogy ezek a kihívások, ezek a dilemmák ma már nem olyan léptékűek, nem hordoznak olyan veszélyeket és olyan kockázatokat, mint 1989/90/91, de a veszély azért fennáll. És ha vissza akarjuk nyerni a szinergikus cselekvőképességet, nem lehet hamis tudatban élni. Tehát a magyar társadalom nem engedheti meg magának, hogy széles körben hamisan, tévesen gondolkodjon, hamis képzelet legyen a múlt és jelen tényeiről. Ha a társadalom széles rétegeiben továbbra is az a tévképzet él, hogy „szándékosan kivonultunk a keleti piacokról”, hogy az „Antall-kormány összekülönbözött a szomszédokkal” — nincs esélyünk a kibontakozásra. Nem lehet nem látni az összefüggést ezek között a téves közhelyek és azok között, amelyek egy „szociálisan érzéketlen”, „gőgös”, „dilettáns”, „a mezőgazdaságot szétverő” stb. kormányról szóltak. Ami nemrég még kampány volt, ma már közelmúlt. A múlt helytelen megítélése pedig téves képzeteket kelt, téves reményeket fakaszt és téves cselekvésre ösztönöz. A jelenlegi időszaknak éppen az az egyik fő jellemzője, hogy bizonyos téves képzeteknek a befogadásáért, téves reményeknek az elfogadásáért és az ezekből következő téves cselekvésért fizet nagy árat a magyar társadalom.

DR. MARTONYI JÁNOS

BUDAI VÁR. A LIHEGŐ-KAPU